

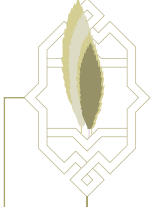
Investigating the institution of Waqf in Zoroastrian religion based on their moqfat in Yazd city during the Qajar and Pahlavi eras

Fatemeh Kamalian Mehrizi *

Abstract

Waqf institution is one of the civilizing institutions of human society, which has been given special attention in most religions. Zoroastrianism is one of the monotheistic religions in which the institution of Waqf is very important. The concept of charity and Waqf exists in different ways in Zoroastrian religion and this importance has been repeatedly emphasized in the religious books of this religion. Recognizing these concepts in Zoroastrianism is one of the goals of this article. Undoubtedly, in order to achieve this goal, the manifestation of this culture should be sought in the social history of Yazd city, where the highest population density of this religion is located in the contemporary century. The study method of this article is library-field and the output of its results will be descriptive and analytical. One of the results of this research is the special importance of Zoroastrian religion and Zoroastrians to the issue of water and its Waqf for drinking and agriculture.

Key words: Waqf, Zoroastrian, Yazd, Water, Reservoir, Agriculture.

دراسة مؤسسة الوقف في الديانة الزرادشتية على أساس أوقافهم في مدينة يزد في العصرين القاجاري و البهلوي

فاطمه كمالى مهريزى*

خلاصة

تعتبر مؤسسة الوقف من المؤسسات الحضارية في المجتمع الإنساني، و التي حظيت باهتمام خاص في معظم الأديان. و الزرادشتية هي إحدى الديانات التوحيدية التي تعتبر مؤسسة الوقف فيها مهمة جداً. إن مفهوم الخير الإحسان موجود بطرق مختلفة في الزرادشتية، و قد تم التأكيد على هذه الأهمية مراراً و تكراراً في الكتب الدينية لهذا الدين. إن التعرف على هذه المفاهيم في الزرادشتية هو أحد أهداف هذا المقال. و مما لا شك فيه أنه من أجل تحقيق هذا الهدف، ينبغي البحث عن مظاهر هذه الثقافة في التاريخ الاجتماعي لمدينة يزد، حيث تقع أعلى كثافة سكانية لهذا الدين في القرن المعاصر. منهج الدراسة في هذا المقال هو المجال المكتبي و ستكون مخرجات نتائجه وصفية و تحليلية. و من نتائج هذا البحث الأهمية الخاصة للديانة الزرادشتية و الزرادشتيين لمسألة المياه و وقفها للشرب و الزراعة.

الكلمات المفتاحية: الوقف، زرادشت، يزد، الماء، خزان الماء. الزراعة

بررسی نهاد وقف در آیین زرتشت با تکیه بر موقوفات ایشان در شهر یزد در دوران قاجار و پهلوی

فاطمه کمالیان مهریزی*

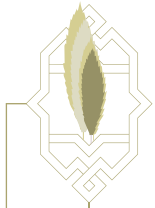

چکیده

نهاد وقف، از جمله نهادهای تمدن‌ساز جامعه بشری به‌شمار می‌رود که در اکثر ادیان توجه ویژه‌ای به آن شده است. از جمله ادیان توحیدی که نهاد وقف در آن بسیار هائز اهمیت بوده، دین زرتشت می‌باشد. مفهوم خیر و نیکوکاری و وقف به طرق مختلف در آیین زرتشت وجود دارد و در کتب دینی این آیین به کرات به این مهم تأکید شده است. بازشناسی این مفاهیم در آیین زرتشت یکی از اهداف این مقاله به‌شمار می‌رود. بی‌شک، برای نیل به این مقصود باید تجلی این فرهنگ را در تاریخ اجتماعی شهر یزد که در سده معاصر، بیشترین تراکم جمعیتی این آیین در آن‌جا قرار دارد جستجو نمود. روش مطالعاتی این مقاله، کتابخانه‌ای-میدانی است و برون‌داد نتایج آن توصیفی تحلیلی خواهد بود. از نتایج این پژوهش اهمیت ویژه آیین زرتشت و زرتشتیان به مسئله آب و وقف آن جهت شرب و کشاورزی می‌باشد.

واژگان کلیدی: وقف، زرتشت، یزد، آب، آب‌انبار، کشاورزی.

*. کارشناس ارشد تاریخ ایران اسلامی
kamalyanfatemeh@gmail.com

مقدمه

نهاد وقف، از جمله نهادهای تمدن‌ساز در جهان است که سابقه آن را می‌توان به قدمت تاریخ تمدن جوامع انسانی بیان کرد. در واقع این نهاد با توجه به ظرفیت‌های ویژه‌ای که دارد، از طرف کلیه ادیان مورد پذیرش بوده و در همه ادیان، سعی شده با بومی سازی این نهاد، از ظرفیت‌های ویژه آن بهره‌بردای گردد.

دین زرتشت نیز به عنوان یکی از ادیان توحیدی که زادگاه آن در ایران باستان به‌شمار می‌رود از این امر مستثنی نیست. نهاد وقف با توجه به آموزه‌های این دین بومی‌سازی شده و توانست در حیات اجتماعی چندین هزاره این دین تأثیرگذار باشد.

ظرفیت‌های مختلف این نهاد با توجه به نیازهای مختلف جامعه، نه تنها توانست راه‌گشای بسیاری از معضلات جامعه زرتشتی ایران باستان گردد. بلکه همچنان نیز موقوفات پیروان این آیین، در جهت بهبود شرایط اجتماعی رفاهی مردم مورد توجه است.

امروزه تراکم جمعیتی پیروان این آئین در استان یزد می‌باشد و به همین دلیل محدوده مطالعاتی این مقاله این مکان انتخاب شده تا بتوان تأثیرات اجتماعی فرهنگی این موقوفات در دوران حکومت قاجار و پهلوی را بیشتر مورد مطالعه قرار داد.

۱. پیشینه پژوهش

نادر ریاحی سامانی مقاله‌ای با عنوان «فرهنگ وقف و شبه وقف و بخشش در بین ادیان و ملت‌ها»، به رشته تحریر درآورده‌اند که در مجله وقف میراث جاویدان در شماره بهار ۱۳۹۰ منتشر گردیده است. ایشان در این مقاله به بررسی فرهنگ وقف در ادیان و ملت‌های مختلف از جمله سومریان، بابلیان، یهودیان و زرتشتیان به صورت مختصر پرداخته است. وجه تمایز مقاله حاضر با پژوهش ذکر شده آن است که در این مقاله علاوه بر تبیین جایگاه وقف در بین دین زرتشت، به چگونگی موقوفات پیروان این دین در شهر یزد پرداخته شده تا نمود عینی این فرهنگ در این دین در دوران معاصر باشد. کتاب «وقف و نیکوکاری در ایران باستان»، تألیف سید حسین امیدپانی نیز از دیگر مطالعاتی است که در موضوع مورد پژوهش به نگارش در آمده است. این کتاب با تقسیم بندی ادیان ایرانی همچون دین آریایی‌ها، آیین میرتائیسیم، آئین زرتشت، به چگونگی نیکوکاری در این ادیان پرداخته است. این کتاب که حاصل تلاش چندین ساله پژوهشگر بوده توانسته است چگونگی امور خیر و نیکوکاری را در ایران دوران باستان بررسی

کند و مختص به دین زرتشت نیست. از طرفی وجه تمایز دیگر آن با پژوهش حاضر، دوران تاریخی آن می‌باشد.

۲. وقف و آیین زرتشت

وقف کردن در بین زرتشتیان دارای دو ریشه دینی و اسطوره‌ای می‌باشد. یکی از راه‌هایی که به انجام این امور دینی و دستورات کتاب مقدس در باب نیکی کردن جامعه عمل می‌پوشاند بخشش و وقف دارایی و اموال می‌باشد که خود راهکاری برای انجام عمل نیک است که به هم نوعان نیز بهره می‌رساند (کنعانی، ۱۳۹۴: ۸۶).

وقف و نیکوکاری در بین زرتشتیان از قبل از اسلام تا کنون به سه صورت انجام می‌شده است؛ که شامل (۱) نیاز (۲) اشوداد (۳) گهنبار.

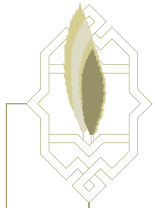
نیاز: نیکوکار نسبت به توان مالی خود به صورت نقدی یا به صورت فرآورده‌های خوراکی و پوشاکی دهش خود را در اختیار سازمان‌ها و انجمن‌های خیریه قرار می‌دهند تا موبد یا سامانگر آگاه به خواسته جامعه آن را در اختیار نیازمندان قرار دهد. در این نگرش، دهشمندی به صورت همگانی انجام می‌گیرد و بی‌گمان موجب گدا پروری و تنبلی بین نیازمندان نخواهد شد.

اشوداد: دهشمندی با پرداخت پول و چیزهای جا به جا شدنی نیست. نیکوکار هدایای خود را به صورت اشوداد (وقف) که شامل زمین، خانه، کشتزار بوده در اختیار نیایشگاه و ارگان‌ها قرار می‌دهند تا گردانندگان این مراکز که کارشان ساماندهی به اشوداد بوده از بهره چنین دارایی‌هایی، آنگونه که دهشمند معین نموده است یا براساس نیاز جامعه زرتشتی از آن بهره گیرند.

گاهنبار: واژه گاهنبار از دو کلمه ترکیب شده: «گاهان» که به معنی گاهها یعنی اوقات است. و «بار» که به معنی بار و بر و نتیجه و ثمره و همچنین محفل و انجمن همگانی و بار عام می‌باشد. بنابراین، گاهنبار را می‌توان به اوقات بار و بر و نتیجه و ثمره و یا اینکه تشکیل مجلس جشن و بار عام معنی نمود، زیرا خداوند متعال در این شش هنگام، جهان و آدمی را آفریده که بهترین نتیجه و ثمره است (امیددانی، ۱۳۷۲: ۴۷).

۳. وضعیت زرتشتیان یزد در دوره قاجار و پهلوی

وضعیت اجتماعی زرتشتیان در دوران قاجار چندان مساعد نبود و مرتب مورد آزار و اذیت

قرار می‌گرفتند سیاحانی که در این دوره از یزد دیدن کردن اطلاعاتی در رابطه با شرایط زندگی زرتشتیان ارائه می‌دهند. ناپیر مالکوم از جمله افرادی است که برای مدت پنج سال در یزد بوده است، وی در خاطرات خود در مورد زندگی اجتماعی زرتشتیان یزد چنین آورده است: تا سال ۱۸۹۵ م / ۱۳۱۲ ق. هیچ زرتشتی مجاز به حمل چتر نبود و یا استفاده از عینک اکیداً ممنوع بود. آن‌ها حق استفاده از انگشتری را نیز نداشتند و شال کمرشان باید از جنس کرباس زمخت باشد. گرچه تا حدود ۱۸۹۸ م / ۱۳۱۵ ه ق، تنها مجاز به پوشیدن قبا یا اراخلقی به رنگ‌های قهوه‌ای، خاکستری و زرد بودند؛ با این حال، پس از این تاریخ به جز رنگ‌های آبی، مشکی، قرمز روشن، و یا سبز استفاده از سایر رنگ‌ها بلا مانع بود (مالکوم، ۱۳۹۴: ۶۹).

زرتشتیان با همه شرایط اجتماعی نامساعدی که داشتند، در عرصه اقتصادی موفق عمل کردند. آن‌ها همواره مشغول کشاورزی و کارهای ساختمانی بودند و باورهای دینیشان درباره پیوند میان سعادت اخروی با کشت و کار، ایشان را در زمینه کشاورزی و آبادانی موفق‌تر از همشهریان مسلمانان می‌ساخت (تشکری بافقی، ۱۳۸۹: ۱۱۱). زرتشت پیروان خود را به کار و کوشش دعوت می‌کند و آب و زمین و طبیعت در نزد آنها از جایگاه بسیار والایی برخوردار است و همواره پیروان خود را به کوشایی در طراوت و سرسبزی محیط سفارش می‌شوند. با این اعتقاد و برای سعادت اخروی خود، شاهد پیشرفت‌های آنها در کشاورزی در دوران‌های مختلف هستیم. زرتشتیان علاوه بر آن که در کشاورزی فعالیت داشتند در تجارت نیز موفق بودند. با گسترش اقتصاد بازرگانی و پیشرفت‌هایی که در داد و ستد نیمه دوم دوره قاجار ایجاد شد، زرتشتیان به برجسته‌ترین تجار منطقه تبدیل شدند و با وجود تمام محدودیت‌هایی که در عرصه اجتماعی داشتند در زمینه تجارت و بازرگانی، افت اجتماعی را جبران کرده و به برجسته‌ترین قطب اقتصادی یزد تبدیل شدند (تشکری بافقی، ۱۳۸۹: ۱۱۱).

با آغاز دوره پهلوی، دوران جدیدی در زندگی اقلیت‌های مذهبی ایران آغاز شد. بسیاری از نابرابری‌ها و تبعیض‌هایی که در دوران قاجار بر آنان اعمال می‌شد برداشته شد و این نتیجه قانون شهروندی بود. در دوره رضا شاه، در حالی که شعایر اسلامی مورد بی‌اعتنایی قرار می‌گرفت و روحانیون از هر سو تحت فشار بودند، وضع اقلیت‌های مذهبی در این دوره به مراتب بهتر از اکثریت مسلمان بود.

با حمایت رضا شاه، زرتشتیان وارد عرصه‌های اجتماعی شده و حتی پست و مقام نیز

گرفتند. در این دوره به اقلیت‌ها اجازه داده شد که وارد فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی کشور شوند، که این امر باعث ارتباط مستقیم اقلیت‌ها با مسلمانان شد. البته باید اشاره کرد که این امر زمان بر بوده و به آسانی و به طور کامل انجام نگرفته و درگوشه ای از فعالیت‌ها هنوز آثاری از آن باقی مانده است؛ اما از شدت آن کاسته شد که منجر به تغییرات و تحولاتی شد که بقدری پایه‌ای و اساسی بود که توانست افکار عمومی ایرانیان مسلمان را در مورد نجاست اهل کتاب تغییر دهد، تا جایی که اقلیت‌های مذهبی توانستند به تولید مواد غذایی که تا آن زمان اجازه آن را نداشتند، بپردازند (کنعانی، ۱۳۹۴: ۵۶).

۴. تقدس آب

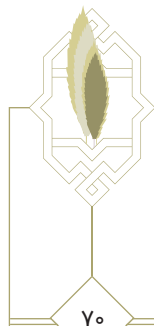
با توجه به این که یزد یکی از کانون‌های عمده زرتشتیان در ایران است لذا سهم قابل توجهی از موقوفات مخصوصاً در دوره قاجار مربوط نیکوکاران زرتشتی می‌باشد. حجم عمده موقوفات زرتشتیان یزد، وقف آب است. چرا که آب نزد زرتشتیان چنان مقدس و گرامی است که نایب‌ترین و عزیزترین عنصر را چون آب می‌دانند (مسرت، ۱۳۸۹: ۲۰). آب مایه حیات و ارتباط مستقیم با آبادانی دارد هرکجا آب باشد آن محل سرسبز و آباد می‌شود.

در ایران باستان ایزد بانوی ناهید به عنوان فرشته نگهبان آب، از مهم‌ترین ایزدان به شمار می‌رفت و برای بزرگداشت او نیاشگاه‌هایی برپا گشته است. در آیین زرتشت، پاک نگه داشتن آب از پلیدی‌ها، یکی از ارکان دین به شمار می‌رفته است و از اهمیت بسزایی در نزد بهدینان برخوردار بوده است (مسرت، ۱۳۸۹: ۲۰). دین اسلام نیز آب را یکی از مهم‌ترین نعمت‌های خداوند متعال معرفی کرده است و برای آن ارزش و احترام خاصی قائل شده است و همچنین از مسلمانان خواسته است از اسراف و به هدر دادن این مایع حیاتی بپرهیزند. در قرآن نیز آیات متعددی در رابطه با آب و اهمیت آن آمده است:

«و جعلنا من الماء کل شیء حی» «و هر موجود زنده‌ای را از آب آفریدیم» (انبیاء، ۳۱: ۱۳۸۱: ۴۳۹)

۵. موقوفات آب زرتشتیان یزد در دوره قاجار

در جدول زیر به معرفی وقف نامه‌های زرتشتیان در دوره قاجار می‌پردازد. ۲۵ مورد وقف نامه از زرتشتیان در این دوره معرفی شده است که از این تعداد ۲۰ مورد موقوفات مردان و ۵ مورد موقوفات زنان زرتشتی را در بر می‌گیرد.

جدول وقف نامه زرتشتیان یزد در دوره قاجار

شماره گلاسه	سال	مورد مصرف	موقوفه	دهشمند
اداره کل الف/۷۲	۱۲ صفر ۱۲۷۴	پرداخت حق التولیه مادامی از نسل واقف باشد تهیه اطعمه معمولی (نان، گوشت، لرک) به همه داده شود. گهنبار	منابع و مجاری پنج جره میاه یک نهری از جمله هفت نهرو چهار دانگ میاه قنوات اهرستان	اردشیر بن شهریار بن رستم مجوسی
ب/۹۴	۵ ذیقعه ۱۲۵۹	تهیه نان و آش و سایر مأكولات در ایام گهنبار به فقرا و مساکین زرتشتی بدهند	منابع و مجاری دو جره و یک دانگ از رشته صغیر قنوات قریه کسنویه	اردشیر بن مهر بن شهر اردشیر
الف/۲۸۵	۵ ربیع الاول ۱۲۶۴	تهیه نان و آش و ماکولات دادن به فقرا و مساکین	منابع و مجاری دو جره و نصف جره میاه ملکی قناتین کبیره و صغیره کسنویه - منابع و مجاری شش جره بغره قریه کسنویه	اسفندیار بن برخوردار مجوس کتنوی
ب/۵	۱۷ جمادی الاولی ۱۳۷۲	گهنبار	۴۳/۲ جره میاه مزرعه چم تفت	بهرام بهمن
ب/۴۵	۷ ذیحجه ۱۲۵۸	تهیه نان و آش و سایر ماکولات در فصل گهنبار و دادن به فقرای زرتشتی	منابع و مجاری چهار جره میاه قنات صغیره کسنویه قنات معزآباد منافع مجاری پنج دانگ از یک جره میاه ملکی دو قنات کبیره و صغیره قریه کسنویه	بهرام مجوسی بن شهر اردشیر کتنوی
ب/۶	۲۴ جمادی الاول ۱۲۵۵	گهنبار درماه شهریور (نان و گوشت تهیه کرده و به فقرا و غیر فقرای محله مریاباد داده شود)	مجاری و منابع و مجری المیاه با میاه موازی پنج جره و نصف جره میاه از قنات یعقوبی	بهرام مجوسی مریابادی بن خداداد مریابادی
ب/۹۶	۲۴ محرم ۱۲۲۴	گهنبار	منابع و مجاری یک جره میاه موضع کتنویه با معز آباد	بهرام [...] نرسوبادی
ج/۵	۱۹ محرم دی ۱۲۶۸	تهیه نان و لرک سایر ماکولات و پخش بین جماعت زرتشتی - گهنبار	منابع و مجاری پنج جره میاه قنات وری از قنوات تفت	جمشید (ملاً) بن مهربان بن رستم

خسرو بن اردشیر بن سرخاب مجوسی خرمشاهی	دو جره میاه قنات نعمت آباد از قنوات تفت	صرف آش خواجه خضر و پخش در بین زرتشتیان	۷ رجب ۱۲۱۹/ غره محرم الحرام ۱۲۲۹	خ/۴۸
خسرو بن مهر جمشید نرسو بادی	منابع و مجاری مع المیاه و دو جره میاه معز آباد کسنویه	در روزهای گهنبار طبخ آش و سایر موکولات و دادن به فقرا و همسایگان زرتشتی	۱۵ جمادی الاول ۱۲۷۳	خ/۴۷
خسرو بن مهر جمشید نرسو آبادی	منابع و مجاری دو جره و نصف جره میاه قنات معز آباد منابع و مجاری ده جره میاه قنات سلغر آباد	نان و آش و سایر موکولات و دادن به فقرای زرتشتی	۱۵ جمادی الاولی ۱۲۷۳	خ/۶۹
رستم بن گرشاسب بن مهربان مریابادی	یک جره میاه قنوات یعقوبی و غیاث آباد	گهنبار به نام واقف و دادن نان و لرک و گوشت	۱۰ ربیع الاول ۱۲۷۹	ر/۱۰۶ ش
شهریار بن فریدون مجوسی کنئوی	منابع و مجاری و جداول پنج جره میاه قنات صغیره قنات قریه کنئویه	نان و آش و سایر موکولات و دادن به فقرای زرتشتی	۲۳ جمادی الاول ۱۲۶۴	ش/۱۵
شهریار بن نامدار	منابع و مجاری نیم طاق میاه قنات کریم خانی	گهنبار	۷ شوال ۱۳۴۳ ۵ آذر ۱۲۹۴	ش/۱۷
شهریار مجوسی مریابادی بن رستم بن سرخاب شاه بهرام	میاه و اراضی مفصله واقع در زمین آباد و یعقوبی - مجاری و منافع موازی شش جره میاه از قنات یعقوبی هشت جره میاه مریاباد	تهیه لرک و گهنبار به نام واقف و افراد مذکور خوانده شود	۱۴ ذیقعه ۱۲۵۴	ش/۱۰
فریدون تاجر فارسی بن خسرو {...} فرو بن هرمزدار شاهزاد	منابع و مجاری یازده جره میاه قنات ابرو مبارکه	گهنبار به نام افراد مذکور واقف	۸ رمضان ۱۳۳۲	ف/۱۴
گشتاسب (ملا) و مهربان بن دینیار شهریار یزدی	موازی چهل و نه جره از مجری المیاه مزرعه نوابی از جمله یکصدو سی جره یک جره و نصف جره مجری المیاه قنوات شاه حسینی و مزویر آباد	دادن نان و لرک و ... و دادن به فقرا گهنبار	شعبان ۱۲۹۹	گ/۲۶

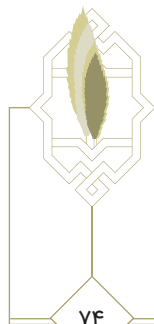
۴۰۹/م	۱۲ ربیع الثانی ۱۳۰۹	صرف نان و آش و سایر مأكول دادن به فقرا گهنبار	یک جره میاه قنات کسنویه	مهربان بن ترک نرسوبادی
۴۲۱/م	۱۲۶۱ ه.ق	گهنبار	منابع و مجاری دو جره میاه قنات و صغیره و کسنویه موسوم به قنات معزآباد	مهر بن خدا بخش بن بهمرد
۳/ن	۱۵ رجب ۱۲۵۴	تهیه نان و آش و به مصرف فقرا برسد	منابع و مجاری نصف جره میاه مع المیاه قناتین کبیره و صغیره قریه کسنویه	نامدار محبوسی بن هوشنگ بن بهرام نرسو بادی
۱۱/پ	۱۸ شعبان ۱۳۰۵	تهیه نان و لرک و سایر موكولات برای گهنبار به نام افراد نام برده به فقرا و مستحقین زرتشتی بدهند	منابع و مجاری شش جره میاه قنات نعمت آباد دو جره قنات قصبه تفت شانزده جره میاه قنات مزرعه قاسم آباد	پاینده بنت نامدار زرتشتی نعیم آباد
۸/د	۲ ذیحجه ۱۳۳۳/۱ ابتدا خرداد ماه قدیم ۱۲۸۵	تهیه نان ولرک و پنیر و سبزی و میوه جات و دادن به ملت زرتشتی و گهنبار به نام افراد نام برده خوانده شود	منابع و مجاری یک طاق از میاه قنات مزرعه نصرت آباد	دولت بنت رستم کسنویه زوجه بهمرد شهریار صاد کسنویه
۱۰۹/س آرشیو ۹۶	غره شعبان دی ۱۵/۱۳۳۵ ۱۲۸۶	به معلمان در دبستان بدهند که اطفال زرتشتی تعلیم دهد خرید کتب و انعام به شاگردان	منابع و مجاری سه شبانه روز از کل مزرعه مبارکه حجت آباد- منابع و مجاری دو دانگ از جمله شش دانگ از کل مزرعه حیدر آباد	سمین دخت بنت خسرو بن شاه جهان زوجه سهراب بن رستم کیخسرو تاجر فارسی
۲۷/ش	۱۷ ذیقعده ۱۳۲۱ و ۱۱ ربیع ۱۲۹۳	گهنبار	منابع و مجاری سه جره و دو دانگ جره و میاه قنات صغیره قریه کسنویه موسوم به میاه معز آباد	شیرین بنت کیقباد بن آبادان
۱۱/ف	۸ جمادی الثانی ۱۲۴۹	طبخ آش و نان و گوشت و دادن به فقرا خیرات برای افراد نام برده توسط واقف	مجاری شش جره میاه قنات مزرعه راحت آباد	فیروزه بنت بهمنی بن شیر مرد مجوسی

۵-۱. موارد مصرف موقوفات

بیشترین موارد مصرف وقف نامه‌ها نیکوکاران زرتشتی مربوط گهنبار می‌باشد و در مراسم گهنبار با اطعمه و خوراکی از افراد پذیرای می‌کردند و این مواد بیشتر شامل خوارکی های معمول چون نان، سبزی، گوشت و... می‌باشد. در بیشتر وقف نامه‌ها واقفان ذکر کردند که رعایت حال فقرای زرتشتی بشود ولی در چندین مورد واقف نیکوکار زرتشتی بدون ذکر اینکه افراد فقیر از چه دین و آیینی باشند و صرف اینکه هم نوع هستند به آنها کمک شود. یک مورد از عایدات موقوفات آب زرتشتیان در این دوره صرف امور فرهنگی شده است در این وقف نامه که از یک بانوی نیکوکار زرتشتی است عایدات موقوفه باید صرف تعلیم اطفال زرتشتی شود و حتی نکته جالب توجه اینکه بیان شده است که علاوه تهیه کتب مورد نیاز، به طفل دانش آموز انعام نیز داده شود.

جدول موارد مصرف موقوفات

خ/۲۱، آرشبو ۸۳	۲ آبان ۱۳۱۵	گهنبار	منابع و مجاری نه جره دو دانگ و ربع دانگ جره از جرات شش دانگ میاه قنات دو رقم تفت منابع و مجاری یک جره میاه نعمت آباد تفت	خسرو بنداریان بن فریدون
س/۳	۶ شهریور ۱۳۴۰-۱۶ ربیع الاول ۱۳۸۱	آبیاری باغ مذکور و تهیه آب برای آب‌انبار و دیگر احتیاجات آن	منابع و مجاری دو جره میاه قنات نوابی شماره ۴۶۲۴	سروش جیوه بن بهرام
ش ۷۴	۱۲ اردیبهشت ۱۳۲۷	به منظور تأمین قسمتی از هزینه‌های بیمارستان گودرز	شش دانگ و مجری المیاه و مزرعه نارستانه واقع در بخش ۲۷ یزد	شاه جهان وزرا
م/۶۳	شهریور ۱۳۲۰	گهنبار تعمیر باغات و مخارج میاه کمک به فقرا	مجاری پنج جره میاه قنات رحیم آباد	مهربان (میرزا) بهرام ربیسی پارسی

۵-۲. آب انبار

احداث و وقف آب انبار در دوره پهلوی نیز تداوم داشته است. و تعدادی از واقفان هم آب برای آب انبارها وقف کردند و خود آب انبار را احداث کردند. در این قسمت به معرفی مهم‌ترین آب انبارهای یزد در دوره پهلوی می‌پردازیم و سپس دیگر آب انبارهایی که در این دوره وقف شده، آورده شده است و نیز آب انبارهای نیکوکاران زرتشتی در اواخر دوره قاجار و دوره پهلوی را معرفی می‌کنیم. با مشاهده این فهرست می‌توان دریافت که زرتشتیان در دوره پهلوی در زمینه وقف آب انبار فعالیت زیادی داشتند.

۵-۲-۱. آب انبار خدا پرست (درمشا)

این آب انبار در حدود سال ۱۳۱۵-۱۳۱۲ به همت زرتشتیان نیکوکار ساخته شد. در واقع همکاری گروهی، مهم‌ترین عنصر در ساخت این آب انبار بوده است. در کتیبه این آب انبار این نیکوکاران را خدا پرست گشتاسب به یادبود پدرش گشتاسب خداپرست و مادرش زمرد اسفندیار به همراه همسرش شیرین خسرو، رستم اسفندیار و همسرش گل خداداد به یاد فرزند ناکامشان خدا رحم رستم به یاد فرزندش فریبرز اردشیر معرفی می‌کند. این بنای تمام آجری و با درگاه زیبا که در دو سویش سکو ساخته شده و در گذشته بر روی این سکوها کوزه‌هایی از آب خنک را سقاها قرار می‌دادند تا رهگذر تشنه رنج پایین رفتن از پله‌های آب انبار را متحمل نشود. همچنین مانند دیگر آب انبارها در محلات زرتشتی - مسلمان نشین دارای دو شیر جداگانه است. علت نام گذاری این آب انبار این است که در گذشته محله

۵-۲-۲. آب انبار داراب خسرو

این آب انبار در ده قاسم آباد که هم اکنون از محلات شهر یزد است، واقع شده است. این محله توسط حاج ابوالقاسم رشتی تاجر نیکوکار رشتی ساکن یزد، بنا شده است. وی قنات قاسم آباد و رحمت آباد و همچنین آب انبارهای قاسم آباد، رحمت آباد و خواجه خضر احداث کرده است (ملک زاده، ۱۳۹۲: ۱۵۵)

آب انبار داراب خسرو به همت دولت بانو دختر داراب خسرو قاسم آبادی و به نامگاه (یادبود) شوهرش خداداد مهربان روان نرسی آبادی در سال ۱۳۱۹ شمسی ساخته و وقف شده است. این آب انبار دارای یک دهانه و یک پاشیر اما دو شیر جداگانه بوده و برای

استفاده مسلمانان و زرتشتیان طراحی شده است. مخزن بزرگ آجری آن با چهار بادگیر کوتاه گلی که بر گرداگرد آن دیوار کشیده شده و تزئینات آجری در سردر و نما از دیگر زیبایی‌های آن است. آب این آب‌انبار از قنات قاسم آباد تأمین می‌شده است.

۵-۲-۳. آب‌انبار دخمه صفاییه

این آب‌انبار برخاسته از اندیشه نیک و نیت پاک واقف آن می‌باشد که این بنا را در کنار دخمه‌های زرتشتیان در مکانی به اسم صفاییه ساخته شده است زیرا زرتشتیان از مسیره‌های طولانی برای انجام مراسم دخمه‌گذاری و پرسیه مردگان به آن محل می‌آمدند و ناچار بودند در گرمای تابستان در آن محل اتراق کنند؛ لذا ارباب فریدون پسر کیخسرو قاسم آبادی با انگیزه روان شادی همسرش و رفاه حال هم‌کیشیان خود این آب‌انبار را احداث کرده است (مسرت، ۱۳۸۹: ۲۳۴).

۵-۲-۴. آب‌انبار رستم گیو

در محله زرتشتیان، یکی از شاهکارهای هنر آب و آب‌انبار سازی با هزینه ارباب رستم بهمن شاهپور گیو (نماینده زرتشتیان در مجلس شورای ملی) است. این بنا در سالهای ۱۳۲۰ و همزمان با جنگ جهانی دوم و روزگار سختی و مشقت مردم یزد شروع به ساخت شد و پس از گذشت دو سال به اتمام رسید. ویژگی منحصر به فرد این بنا، تنها در گستردگی دهانه و مخزن بزرگ و عمیق و بادگیرهای زیبای آن است، بلکه پیوستگی و اتصال این آب‌انبار با دو آب‌انبار دیگر است که هر کدام در یکی از محلات یزد و با فاصله دو کیلومتری واقع‌اند. در آن روزگار، با توجه به عدم امکانات فنی و وسایل پیشرفته، معماران با دانش تجربی آب، لوله‌های سفالینی که در مسیر زیر زمین به گونه‌ای به کار بردند که اهالی در محلات شهریاری و دستوران بتوانند از خنکای آب مخزن آب‌انبار گیو که در میانه هر دو محله قرار داشت، بهره ببرند (مسرت، ۱۳۸۹: ۲۳۹). بر کتیبه سردر اصلی این آب‌انبار چنین نوشته شده است: «اهورا ساختمان این آب‌انبار مرکزی که دارای یک شعبه در محله گودال شهریاری است و به وسیله لوله با مرکز اتصال یافته به هزینه آقای رستم بهمن شاهپور گیو در سال ۱۳۲۳ هجری شمسی مطابق با ۱۳۱۳ یزدگردی خاتمه یافته و به نامگاه پدرش شادروان شاهپور گیو ساخته شده است» (همان، ۲۴۰).

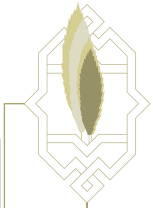

جدول ۴-۳- آبنبارهای نیکوکاران زرتشتی یزد در دوره قاجار و پهلوی

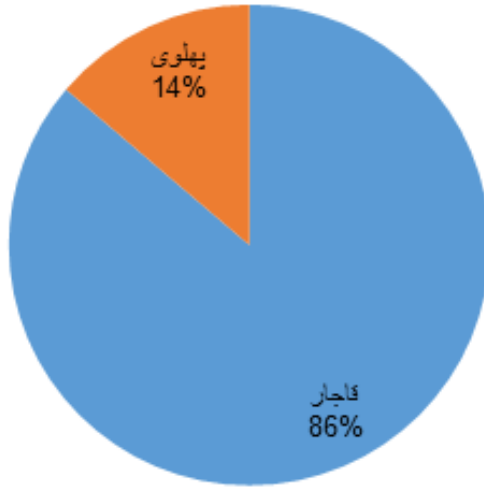
شماره	واقف	نام آبنبار	سال
۱	آبادیان دینیار	آبنبار خداپرست	۱۳۱۵ ه. ش
۲	ارباب خداداد	آبنبار نو مریم آباد	-
۳	ارباب زاده زرتشتی	آبنبار حسن آباد	۱۳۲۵ ه. ش
۴	اردشیر امانت	آبنبار جمشید امانت در حسن آباد	-
۵	اسفندیار کیخسرو آذر	آبنبار نو مریم آباد	اواخر قاجار
۶	برادران ضیاء طبری	آبنبار پیر بابا شرف الدین	پهلوی دوم
۷	بهرام ایزدی	آبنبار بهرام در خرمشاه	پهلوی
۸	بهمن دارابیان	آبنبار شه گل کیانی اهرستان	۱۳۰۰ ه. ش
۹	تهمینه کیخسرو	آبنبار نو مریم آباد	اواخر قاجار
۱۰	خانم شیرین خسرو	آبنبار خداپرست	۱۳۱۵ ه. ش
۱۱	خانم گل خداداد	آبنبار خداپرست	۱۳۱۵ ه. ش
۱۲	خدا پرست بندار دولت	آبنبار خداپرست	۱۳۱۵ ه. ش
۱۳	خدا پرست گشتاسب	آبنبار خداپرست	۱۳۱۵ ه. ش
۱۴	خدا رحم خداپرستی	آبنبار خداپرست	۱۳۱۵ ه. ش
۱۵	خسرو قاسم آبادی	آبنبار خداپرست	۱۳۱۵ ه. ش
۱۶	دولت داراب خسرو قاسم آبادی	آبنبار داراب خسرو قاسم آبادی	-
۱۷	رستم اسفندیار بمانی	آبنبار خداپرست	۱۳۱۵ ه. ش
۱۸	رستم بهمن شاهپور گیو	آبنبار گیو	۱۳۲۳ ه. ش
۱۹	رستم دستور	آب ابار آتشکده رستم دستور	اواخر قاجار
۲۰	رستم روان شهریار قاسم آبادی	آبنبار داراب خسرو قاسم آبادی	-
۲۱	رستم شهریار	آبنبار نصر آباد	۱۲۸۶ ه. ش
۲۲	رستم شهریار	آبنبار نرسی آباد	۱۲۸۶ ه. ش
۲۳	رستم گیو	آبنبار رستم گیو	۱۳۲۳ ه. ش
۲۴	رستم ماهیار	آبنبار نصرآباد	۱۲۸۶ ه. ش

۲۵	رستم ماهیار	آبانبار نصرآباد	۱۳۳۰ ه.ش
۲۶	رستم مهرهندو	آبانبار تالار رشید مهربان	۱۳۴۵ ه.ش
۲۷	رشید مهربانی	آبانبار رشید مهربان	۱۳۴۵ ه.ش
۲۸	سروش جیوه	آبانبار سروش خرمشاه	۱۳۴۰ ه.ش
۲۹	شاه بهرام	آبانبار تالار سرور خرمشاه	پهلوی
۳۰	شاهپور کیخسرو	آبانبار خداپرست	۱۳۱۵ ه.ش
۳۱	شهریار بهمین کیانی	آبانبار شه گل کیانی اهرستان	۱۳۰۰ ه.ش
۳۳	فریدون رشید کیخسرو	آبانبار دخمه صفاییه	۱۳۲۴ ه.ش
۳۴	کاوس بمان داراب	آبانبار خرمشاه	-
۳۵	کلاهدوز	آبانبار کلاهدوز خیرآباد	-
۳۶	کیخسرو آذر اسفندیار	آبانبار نو مریم آباد	-
۳۷	کیخسرو خسروان	آبانبار در رحمت آباد	قاجاریه
۳۸	گشتاسب خداپرست	آبانبار خداپرست	۱۳۱۵ ه.ش
۳۹	لهراسب رستم	آبانبار خداپرست	۱۳۱۵ ه.ش
۴۰	مهربان جمشید پارسایی	آبانبار مهربان جمشید	پهلوی

در حوزه وقف آبانبار آنچه به نظر می‌رسد این است که وقف این نوع سازه آبی در یزد دوره پهلوی افزایش داشته است. و واقفان با انگیزه‌های مختلف به وقف آبانبارها پرداخته‌اند. مهم‌ترین آبانبارهای یزد حال حاضر یزد در این دوره وقف شده‌اند. نیکوکاران زرتشتی در دوره پهلوی بیش از دوره قاجار به ساخت آب آبانبار پرداخته‌اند.

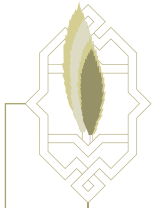
نمودار (۲-۵): میزان درصد موقوفات آب زرتشتیان در دوره قاجار و پهلوی

نتیجه‌گیری

نهاد وقف در ادیان مختلف همواره مورد توجه بوده است و توانسته است در طول تاریخ، خدمات شایانی به جوامع داشته باشد. دین زرتشت به عنوان یک دین توحیدی نیز از این جریان مستثنی نبوده و با توجه به نیاز پیروان و جوامع دینی خود سعی داشته تا با استفاده از ظرفیت‌های مختلف این نهاد، زمینه پیشرفت جامعه دینی خود را فراهم آورد.

در این بین توجه ویژه به طرق مختلف وقف و نیکوکاری در کتاب مقدس این دین و همچنین قداست ویژه آب، بیشتر تجلی موقوفات این دین را می‌توان در وقف‌های مرتبط به آب جستجو کرد چرا که نه تنها منبع دینی دارد، بلکه نیاز جوامعی همچون شهر یزد که از بارش نزولات آسمانی کمتر بهره می‌برد به آب است. از این رو مطالعه موقوفات یکصد ساله واقفان زرتشتی در شهر یزد بیانگر آن است که اهمیت ویژه به آب و آبادانی و کشاورزی باعث شده که موقوفات مربوط به آب توسط ایشان فراوانی قابل ذکری داشته باشد که گونه‌ای که امروزه در آب‌انبارهای موقوفه شهر یزد، واقفان زرتشتی کثرت قابل توجهی دارند.

کتاب نامه

- امیدبانی، حسین (۱۳۷۲). «گانهبار در ایران باستان»، *فصل نامه وقف میراث جاویدان*. تابستان ۱۳۷۲.
- تشکری بافقی، علی اکبر (۱۳۷۷). *مشروطیت در یزد*، تهران: مرکز یزدشناسی.
- تشکری بافقی، علی اکبر (۱۳۹۲). *یزد عصر صفوی*، یزد: اندیشمندان.
- چراغی، زهره (۱۳۸۸). «تحلیل نقش قنات در حیات تاریخی یزد از دوره ایلخانان تا دوره پهلوی اول»، *رساله دکتری*، دانشگاه اصفهان.
- ریاحی سامانی، نادر. (۱۳۹۰). «فرهنگ وقف و شبه وقف و بخشش در بین ادیان و ملت‌ها»، *فصل نامه وقف میراث جاویدان*، بهار ۱۳۹۰
- زارع زردینی، معصومه (۱۳۸۵). «وقف در یزد طی صد سال اخیر»، *رساله کارشناسی ارشد* گروه تاریخ دانشگاه اصفهان.
- کنعانی، افسانه (۱۳۹۴). «بررسی موقوفات زرتشتیان یزد در دو سده اخیر»، *رساله کارشناسی ارشد* گروه تاریخ دانشگاه یزد.
- مالکوم، ناپیر (۱۳۹۴). *خاطرات مالکوم* (پنج سال در یکی از شهرهای ایران)، ترجمه علی اکبر تشکری بافقی، چاپ اول، تبریز: انتشارات بهار دخت.
- مسرت، حسین (۱۳۸۹). *آب‌انبارهای شهر یزد*، یزد: یزدا.
- ملک زاده، الهام، خانی سانجی، مهدیه (۱۳۹۲). «آب‌انبارهای وقفی یزد در دوره قاجار و پهلوی»، *فصل نامه مسکوی*، شماره ۲۴، ۱۳۹۲
- مجموعه اسناد موقوفات استان یزد.